

ISTORIA UNEI PROVINCII OTOMANE NORD-AFRICANE: TUNISIA

Viorel Cruceanu

L'histoire d'une province ottomane du nord-africaine: Tunisie

Résumé: La Tunisie a été une province ottomane du 1574 à 1881. Dans toute cette période, elle a frappé par son statut spéciale, allant des institutions propres, jusqu'à une autonomie qui frisait la quasi-indépendance. Aousi, elle a été vue véritable laboratoire pour les premières réformes de toute l'Empire Ottoman: le Pacte fondamental (1857) et la Constitution de 1861.

Marea Mediterană a reprezentat o adevărată **Axis mundi** până la marile descoperiri geografice. Apariția căilor maritime alternative a determinat pierderea preeminenței sale. Totuși, ea a rămas, în continuare, elementul coagulant dintre Europa apuseană și meridională și Africa de Nord. Pe fondul acestor modificări majore, riveranii Mării Mediterane au fost supuși unor procese antagonice. Astfel, stăpânirea arabă din nordul Africii, veche de nouă secole, dădea semne de epuizare. Regiunea a fost cuprinsă de „o criză multiformă”¹, provocată pe de o parte de „schimbarea principalelor rute comerciale”², iar pe de altă parte de „respingerea inovației și [persistența] unui atașament patologic față de realizările din trecut”³. Reticența la înnoire avea să determine un regres general, ce a culminat cu „nimicirea vechilor structuri statale”⁴ (eterogene și într-un permanent conflict pentru supremație). Prin contrast, „Europa se trezea”⁵, partea sa occidentală fiind hărăzită unui rol istoric major, favorizat de progresul rapid pe plan economic (marile descoperiri geografice, avântul capitalului comercial), politic (înfăptuirea centralizării statale, trecerea la monarhia absolutistă) și cultural (înflorirea spirituală generată de Renaștere)⁶. Un al

¹ Vezi *Histoire Générale de l'Afrique*, tome V, *L'Afrique du XVI^e au XVIII^e siècle*, Paris, Éditions UNESCO, 1999, p. 272.

² *Ibidem*, p. 271.

³ *Ibidem*, p. 272.

⁴ *Ibidem*, p. 271.

⁵ *Ibidem*, p. 272.

⁶ *Ibidem*.

treilea element se afirma în Asia Mică: turcii otomani, ce cunoșteau o ascensiune rapidă și irezistibilă. Într-o lume islamică aflată în stagnare, ei „s-au adaptat, în parte, schimbărilor”⁷; mai mult, otomanii au pus bazele unei puteri expansioniste, bazată pe o solidă organizare militară, pe o administrație eficientă, și pe folosirea armelor de foc⁸. Asaltul lor asupra centrului Europei (cucerirea Belgradului, în 1521, și victoria de la Mohács, din 1526) a fost completat cu acțiuni fulgerătoare în Africa de Nord (primul teritoriu cucerit fiind Egiptul, în 1517). Expansiunea în zonă, islamizată de arabi, era justificată „ideologic” prin asumarea, de către sultani, a calității de „moștenitori ai Califatului”⁹. Prezența în Africa de Nord i-a adus pe otomani în conflict cu spaniolii, ce-și exercitau hegemonia în vestul Mediteranei. Lupta pentru întâietate a pus față în față două personalități ale secolului al XVI-lea: regele spaniol Carol Quintul (1516-1556), respectiv sultanul Soliman cel Mare (1520-1566). Profitând de politica pragmatică a suveranului Franței, Francisc I (1515-1547), „**Le Grand Turc**” a ocupat Algeria (1533) și, temporar, Tunisia (1534, recuperată rapid de spanioli). Aventura nord-africană a lui Soliman I a fost continuată de fiul său, Selim al II-lea (1566-1574). Într-un firman emis de acesta, Mediterana era considerată «loc de trecere al pelerinilor musulmani din Africa spre Mecca și cheia legăturilor comerciale cu Egiptul, Yemen și India»¹⁰. În ciuda plăcerilor sale bahice, Selim al II-lea a înțeles „rolul strategic de primă importanță”¹¹ al Tunisiei, privită ca o „punte de legătură între bazinul occidental și bazinul oriental al Mediteranei”¹². Iată de ce, forțele turcești, conduse de venerabilul Sinan Pașa¹³, reocupau acest punct nodal, pe 13 decembrie 1574 (exact la o zi după moartea accidentală a sultanului). Victoria de la Tunis „a anunțat sfârșitul influenței spaniole”¹⁴ în

⁷ **Ibidem.**

⁸ Vezi amănunte la Mustafa Ali Mehmed, *Istoria turcilor*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1976, p. 134-142.

⁹ **Ibidem**, p. 181.

¹⁰ **Ibidem**, p. 219.

¹¹ P. Conrad, *Le Maghreb sous domination française (1830-1962)*, pe www.clio.fr/BIBLIOTEQUE/le_maghreb_sous_domination_francaise_1830_1962.asp

¹² **Ibidem.**

¹³ Același care, 21 de ani mai târziu, deși aproape nonagenar, se va confrunta cu Mihai Viteazul la Călugăreni (13/23 august 1595) și la Giurgiu (20/30 octombrie 1595), expediție marcată, conform spuselor cronicarului Mustafa Naima, de „cea mai groaznică înfrângere din istoria turcilor”.

¹⁴ C. André-Julien, *Histoire de l'Afrique du Nord. Des origines à 1830*, Paris, Payot&Rivages, 1994, p. 652.

Mediterana. De acum înainte, Spania se va orienta tot mai mult spre Americi, fapt ce va permite o supremație otomană, în bazinul mediteranean, de aproape trei secole.

Schimbarea de stăpân a dus la transformarea Tunisiei în **pașalic** (provincie otomană). La început (1574-1587) noua posesiune s-a aflat în subordinea beylerbeyului de Alger. Din 1587, ea a căpătat un stat propriu, fiind cunoscută sub numele de Regența Tunisului. Interesant este faptul că acest statut semăna mai degrabă cu cel al Țărilor Române, plasate în **Dar al-Ahd (Casa Păcii)** și nu în **Dar al-Islam (Casa Islamului)** precum Tunisia. În ambele cazuri, raporturile cu puterea suzerană erau reglementate de faimoasele **Capitulații**. Dacă Țările Române își păstrau autonomia, instituțiile tradiționale și o politică externă proprie, Tunisia, deși pașalic, urma o conduită asemănătoare. De aici, paradoxurile evoluției Regenței caracterizate de: tunisificarea elitei otomane cuceritoare, crearea a două dinastii, succesive, tot mai implantate mediului local, aplicarea unor reforme de tip occidental și promovarea unei politici externe cvasiindependente. Ocupația turcească a Tunisiei, Algeriei, Tripolitaniei și Egiptului (cu excepția, notabilă, a Marocului) a dus la „diminuarea tulburărilor”¹⁵ de până atunci din nordul Africii. De asemenea, ea a permis configurarea unei stabilități teritoriale, valabilă și în prezent. Prin urmare, certitudinea statalității și tipul nou de organizare (civilă și militară) au plasat acest areal geografic pe orbita premodernității.

Sub stăpânirea otomană, Tunisia s-a dovedit „cel mai stabil stat din Maghreb”¹⁶. Pârghiile puterii reveneau alogenilor: „din punct de vedere social turcii erau cei mai importanți, iar din punct de vedere politic cei mai puternici”¹⁷. Trebuie precizat că noua clasă conducătoare (ce s-a altoit țesutului social moștenit de la arabi) reprezenta o elită de spadă și de funcții. În cvasitotalitatea sa, elita de spadă provenea din foștii sclavi-soldați (o adevărată „oligarhie militară”¹⁸), cunoscuți sub numele de **mameluci** (un mozaic etnic alcătuit din turci cu originea în Asia Centrală, dar mai ales creștini islamizați – georgieni și armeni – redați prin termenul **circazieni**), în timp ce elita de funcții se limita, de obicei, la greci islamizați

¹⁵ *Histoire Générale...*, tome V, p. 279.

¹⁶ *The Cambridge History of Africa*, vol 5, from 1790 to 1870, Cambridge Histories Online©Cambridge University Press, 2008, p. 101.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ A. Miquel, *Islamul și civilizația sa*, vol. 1, București, Edit. Meridiane, 1994, p. 315.

(recunoscuți datorită subtilității lor intelectuale). Pentru acești sclavi eliberați, cumpărați în stepele Asiei și ale Caucazului, dar și în Grecia și Peninsula Balcanică, „totul era posibil, inclusiv puterea supremă”¹⁹ (mai ales în „guvernele otomane provinciale”²⁰). Așa s-a întâmplat și în cazul Tunisiei unde, în 1587, puterea a fost încredințată unui guvernator (pașă), numit de Sublima Poartă. Pașa de Tunis era asistat de un Divan (Consiliu de guvernământ) alcătuit din foști ofițeri turci ai armatei de ocupație (**odjak**). Membrii Divanului (un fel de guvern) aveau atribuții considerabile: militare, administrative, juridice și fiscale. Foarte repede ei s-au transformat într-o castă de privilegiați, limitând autoritatea pașei. Însă, un rol important în stabilirea raporturilor de putere l-a avut structura armatei. Aceasta era alcătuită din 40 de secțiuni (fiecare a câte 100 de ieniceri), conduse de ofițeri subalterni, numiți îndeobște **dey**. Aroganța și abuzurile Divanului au determinat revolta trupei din anul 1590. Majoritatea membrilor Divanului au fost masacrați, locul lor fiind luat de cei 40 de **dey**, comandanți ai secțiunilor. Speranțele pașei de a fi repus în drepturi au fost spulberate. Divanul, în noua sa componență, a decis ca unul dintre **dey** să exercite puterea alături de pașă. Diarhia **dey-pașă** nu a avut viață lungă. Treptat **deyul** „a uzurpat plenitudinea puterilor”²¹, devenind „un adevărat șef de guvern”²², în timp ce pașa exercita, în continuare, „un rol pur onorific”²³. Concentrând întreaga putere politică și militară, **deyii** au simțit nevoia unui „auxiliar direct”²⁴, cu rol administrativ. Așa a apărut funcția de **bey**, ce avea menirea „să asigure promovarea autorității **deyului** în interiorul țării”²⁵. **Beyul** a căpătat atribuții vaste: coordona și supraveghea triburile locale, veghea la ordinea internă și asigura colectarea taxelor și impozitelor. Prin contactul direct cu țara, **beyii** „au prins rădăcini în zonă”²⁶ iar autoritatea lor a sporit constant. În 1631 s-a făcut primul pas pe calea instaurării supremației beylicale: **beyul Murad** (1612-1631) a primit de la Poartă și

¹⁹ **Ibidem**.

²⁰ A. Hourani, **Istoria popoarelor arabe**, Iași, Edit. Polirom, 2010, p. 238.

²¹ V. Silvera, **Du régime beylical à la République tunisienne**, în *Politique étrangère*, vol. 22, no. 5, 1957, p. 595.

²² C. André-Julien, **op.cit.**, p. 656.

²³ **Ibidem**.

²⁴ V. Silvera, **op.cit.**, p. 596.

²⁵ Jamil M. Abun-Nasr, **The Tunisian State in The Eighteenth Century**, în *Revue de l'Occident musulman et de la Méditerranée*, vol. 33, no. 33, 1982, p. 42.

²⁶ A. Hourani, **op.cit.**, p. 238.

tilul de pașă. Mai mult, el a lăsat moștenire ambele funcții fiului său Hammouda (1631-1659), unul dintre cei mai mari bey de Tunis. Astfel s-a întemeiat prima dinastie beylicală, cea a Muradiților.

Cele șapte decenii de domnie muradită au reprezentat o perioadă de înflorire economică pentru Regență. Teritoriul nord-african a devenit acum un tărâm al toleranței: după 1609, peste 80.000 de mauri (negustori, meșteșugari și țărani), victime ale persecuțiilor din Spania, s-au stabilit aici. De asemenea, mulți orientali (în special din Asia Mică), alungați de sărăcie, și-au început în Regență o viață nouă, „adoptând rapid obiceiurile tunisiene”²⁷. În același timp, creștinii se bucurau de o totală libertate de mișcare. Prin urmare, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, schimburile de o parte și de alta a Mediteranei au luat un avânt nemaiîntâlnit. Regența Tunisului exporta piei de animale, lână, ceară, curmale, pene de struț, și importa alte sortimente de lână (mai potrivită pentru producerea turbanelor), pânză, vinuri și arme²⁸ (un rol important în acest comerț revenea evreilor, al căror număr era estimat, în 1780, la 30.000 de suflete). Totodată, principala beneficiară a manei negustorești se dovedea a fi aristocrația de sorginte turcă, ce ieșea în evidență prin „luxul excesiv și ținută”²⁹. Atât în spațiul privat, cât și în cel public ea etala „un decor eclectic”³⁰, de la veșminte din mătase și catifea procesate la Lyon și Geneva, până la obiecte de faianță din Delfi, marmură de Italia, porțelan de Veneția, sticlărie de Boemia și ceasuri cu pendul procurate din Anglia. Toate aceste elemente reunite făceau din Tunis „un oraș cosmopolit”³¹. De altfel, Tunisia devenise cea mai urbanizată țară din Africa de Nord, o cincime din populația sa locuind în orașe³²: Bizerta, Sousse, Sfax, Gafsa și Kairouan.

Un alt merit al dinastiei muradite a constat în deschiderea politicii otomane către „diversele categorii locale”³³. Doar așa s-a favorizat contractarea căsătoriilor mixte (ofițeri turci cu femei tunisiene) din care au rezultat numeroși tineri ce au îmbrățișat cariera armelor. Cunoscuți sub

²⁷ C. André-Julien, *op.cit.*, p. 659.

²⁸ *Ibidem*, p. 663.

²⁹ *Ibidem*, p. 658.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ *Ibidem*.

³² *The Cambridge History...*, vol. 5, p. 103.

³³ *Histoire Générale...*, tome V, p. 281.

numele de **kulughli**, acești „turci-tunisieni” sau „tunisieni-turci” au fost asimilați de clasa conducătoare, primind însemnate responsabilități, pe diferitele paliere ale gestiunii puterii. Procedând de o asemenea manieră, beyii „au creat o alianță de interese cu populația [băștinașă]”³⁴ și „i-au transformat pe notabilii turci cu origini locale [deci, acei **kulughli** – nota ns.] într-un instrument de întărire a autorității lor în toată țara”³⁵. Treptat, s-a realizat împământenirea elitei turco-circaziene, care a evoluat către o „elită turco-tunisiană”³⁶.

În anul 1702, printr-o lovitură de palat, dinastia muradită a fost înlăturată, iar descendenții săi masacrați³⁷. După trei ani de instabilitate, puterea a fost preluată de o personalitate de excepție: beyul Hussein ibn Ali (1705-1735). „Prudent, energic și inteligent”³⁸, el a pus bazele unei noi dinastii: dinastia husseinită³⁹, considerată o adevărată „dinastie tunisiană”⁴⁰. În anul 1710, Hussein a abrogat titlul de dey (cel de pașă devenise deja desuet), obținând și el, de la Poartă, transmiterea ereditară a funcției de bey. Din acest moment paradoxul se accentua, raporturile Tunisiei cu Imperiul Otoman stând sub semnul echivocului. Astfel, **de jure**, beyii de Tunis se aflau sub „dubla autoritate, temporală și spirituală, a porții Otomane”⁴¹. Dar, **de facto**, „suzeranitatea turcească era mai mult teoretică”⁴², Tunisia aflându-se „la jumătatea distanței dintre autonomie și independența completă”⁴³. Așa se face că, pe plan intern, beyii se bucurau de „o totală autonomie”⁴⁴, iar în relațiile internaționale se manifestau ca veritabili „suverani independenți”⁴⁵. Beneficiind de toate „atributele suveranității”⁴⁶ (inclusiv un steag tunisian, recunoscut de Poartă), Hussein Bey a procedat

³⁴ A. Hourani, *op.cit.*, p. 238.

³⁵ Jamil M. Abun-Nasr, *op.cit.*, p. 53.

³⁶ A. Hourani, *op.cit.*, p. 238.

³⁷ Vezi amănunte în C. André-Julien, *op.cit.*, p. 657.

³⁸ *Ibidem*, p. 682.

³⁹ Dinastia husseinită a dăinuit până la proclamarea Republicii (25 iulie 1957), dând țării 19 suverani.

⁴⁰ C. André-Julien, *op.cit.*, p. 686.

⁴¹ V. Silvera, *op.cit.*, p. 597.

⁴² *Histoire Générale...*, tome V, p. 291.

⁴³ *The Cambridge History of Africa*, vol. 6, from 1870 to 1905, Cambridge Histories Online©Cambridge University Press, 2008, p. 171.

⁴⁴ *Histoire Générale...*, tome V, p. 291.

⁴⁵ V. Silvera, *op.cit.*, p. 596.

⁴⁶ *The Cambridge History...*, vol. 6, p. 172.

la o deschidere fără precedent față de Occident. Orientarea sa a fost favorizată și de faptul că, de la sfârșitul secolului XVI, „puterile europene au abandonat, pentru mai multe secole, orice veleități de cucerire a Maghrebului”⁴⁷. Prin urmare, în numele Regenței Tunisului, Hussein ibn Ali a încheiat tratate economice cu Franța, Anglia, Spania, Țările de Jos și Imperiul Habsburgic. Decenii la rând, autoritățile locale au încurajat instalarea europenilor în Tunisia. Semnificative sunt opiniile lui Hammouda Bey (1782-1814) care, în 1802, se adresa elogios Primului Consul francez, generalul Bonaparte, evidențiind că «națiunea franceză este cea mai distinsă și cea mai utilă, dintre toate națiunile stabilite în Tunis»⁴⁸. Asemenea cuvinte explică de ce, în epocă, modelul de societate vest-europeană, și în special modelul francez, au devenit sursă de inspirație pentru beyii tunisieni. Numai că, după 1815, „Europa Congresului de la Viena, conștientă de tânăra sa putere”⁴⁹, redescoperă mirajul mării. În cazul Franței, înfrângerea de la Waterloo (18 iunie 1815) a reprezentat un catalizator pentru „*la Geste d’Outre Mer*”: „ținută în frâu pe continent”⁵⁰, dar „cu pasiuni războinice (...) bruște și primejdioase”⁵¹, ea s-a văzut încurajată spre „o cale colonială”⁵² plină de promisiuni. Ei bine, această „cale colonială” a fost inaugurată în 1830, odată cu ocuparea Algeriei. În mod inevitabil, prezența franceză în Algeria și-a pus amprenta și pe evoluția relațiilor cu Regența Tunisului. „Frenezia dominării”⁵³, ce a cuprins clasa politică de la Paris, nu a fost sesizată de beyul Hussein al II-lea (1824-1835). Din contră, el „nu-și disimula satisfacția secretă pe care o resimțea, văzând lecția dură aplicată [de francezi – nota ns.] vecinilor săi aroganți și insolenți”⁵⁴. Cuprins de entuziasm, el cerea regimului „Monarhiei din iulie” trimiterea unei misiuni militare franceze care „să

⁴⁷ Vezi I. Ramonet, *Colonialism*, în *Manière de voir/ Le Monde diplomatique*, no. 86, april-mai 2006, p. 4.

⁴⁸ A. Dupuy, *Dès le XVI^e siècle, la France protégeait les intérêts européens en Tunisie*, în *Manière de voir/ Le Monde diplomatique*, no. 86, april-mai 2006, p. 8.

⁴⁹ *Histoire Générale...*, tome VI, *L’Afrique au XIX^e siècle jusque vers les années 1880*, Paris, Editions UNESCO, 1996, p. 517.

⁵⁰ J. Madaule, *Istoria Franței*, vol. 2, București, Editura Politică, 1973, p. 271.

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² *Ibidem*.

⁵³ I. Ramonet, *op.cit.*, p. 4.

⁵⁴ A. Dupuy, *Le Bey de Tunis et l’affaire d’Alger*, în *Manière de voir/ Le Monde diplomatique*, no. 86, april-mai 2006, p. 32.

organizeze armata beylicală după model european”⁵⁵. Dificultățile întâmpinate de francezi în Algeria au întârziat concretizarea cerinței tunisiene. Ea a căpătat contur odată cu accesul la tron al lui Ahmed Bey (1837-1855), nepotul lui Hussein al II-lea. Spirit novator, Ahmed Bey a manifestat „o reală voință de schimbare”⁵⁶, înfăptuind reforme însemnate precum: abolirea sclaviei, emanciparea evreilor, deschiderea de școli creștine și modernizarea armatei⁵⁷. Obsesia privind securitatea Regenței l-a purtat, în perioada noiembrie 1846-ianuarie 1847, într-o vizită fastuoasă la Paris, unde a fost tratat „pe picior de egalitate”⁵⁸ de către regele Ludovic Filip de Orléans. De la Paris, Ahmed Bey s-a întors la Tunis însoțit de o misiune militară franceză. Apoi, cu sprijin financiar francez, a ridicat numeroase edificii publice, printre care Școala politehnică din Tunis, copie fidelă a Școlii politehnice de la Paris. Schimbările produse sub Ahmed Bey dovedeau că „Tunisia evoluează rapid”⁵⁹, motiv pentru care Regența era considerată „un centru al luminii și seducției”⁶⁰, o adevărată „perlă” a lumii arabe.

Deși un prinț „luminat și liberal, foarte deschis ideilor europene”⁶¹, Ahmed Bey avea și „toate cusururile temperamentului oriental”⁶². Astfel, „îi plăcea să strălucească”⁶³, lăsându-se pradă „luxului orbitor”⁶⁴; a „construit palate după moda europeană”⁶⁵, iar funcționarii săi „erau împopoțonați cu uniforme croite după același fason”⁶⁶. Pe bună dreptate, Ahmed Bey apărea contemporanilor drept un adevărat „Rege Soare oriental”⁶⁷. Culmea extravaganței sale a reprezentat-o construirea palatului

⁵⁵ *Ibidem*, p. 33.

⁵⁶ B. Hibou, *Tunisie: d'un réformisme à l'autre*, pe www.fasopo.org/publications/legscolonial_bh_1205.pdf, p. 222.

⁵⁷ Vezi amănunte în *Histoire Générale...*, tome VI, p. 539-540.

⁵⁸ A. Dupuy, *Le Bey de...*, p. 33.

⁵⁹ R. Cornevin, *Histoire de l'Afrique*, tome II, *L'Afrique précoloniale (1500-1900)*, Paris, Payot, 1966, p. 422.

⁶⁰ ...baron d'Estournelles de Constant, *La politique française en Tunisie; le protectorat et ses origines (1854-1891)*, Paris, Plon, 1891, p. 6.

⁶¹ N. Faucon, *La Tunisie avant et depuis l'occupation française, histoire et colonisation*, tome I, Paris, A. Challamel, 1893, p. 187.

⁶² *Ibidem*.

⁶³ *Ibidem*.

⁶⁴ ...baron d'Estournelles de Constant, *op.cit.*, p. 11 (introducere).

⁶⁵ *Ibidem*.

⁶⁶ *Ibidem*.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 10.

Mohammedia, ce se dorea „un fel de Versailles tunisian”⁶⁸. Din nefericire, somptuosul imobil a devenit, după moartea lui Ahmed, o „ruină enormă”⁶⁹. Cauza? Nici mai mult, nici mai puțin decât o banală superstiție locală: cei ce i-au urmat la tron refuzau să locuiască într-o clădire ce purta „amintirea celui defunct”⁷⁰. Iată cum, sume însemnate, contractate în Franța, au fost risipite pe „edificii inutile”⁷¹. Pe bună dreptate s-a spus că, în pofida bunelor intenții, Ahmed Bey „a inaugurat era mizeriei, punându-și țara pe calea bancrutei”⁷².

O altă controversă legată de numele beyului Ahmed o reprezintă participarea trupelor tunisiene la Războiul Crimeei (1853-1856), împotriva Rusiei. Specialiștii consideră că beyul a probat un indubitabil simț politic aflându-se, concomitent, „atât de partea Franței, cât și a Imperiului Otoman”⁷³. În plus, participarea la expediție „a demonstrat interesul Tunisiei de a se alătura națiunilor moderne, aducându-și, în această manieră, aportul la un important eveniment internațional”⁷⁴. Tunisienii au deplasat în Crimeea 8.381 de oameni (în condițiile în care armata Regenței se ridica la 16.000 de ostași). Beyul s-a implicat personal în susținerea efortului de război: el „a amanetat bijuteriile familiei”⁷⁵, contribuind astfel, la echiparea și întreținerea soldaților trimiși pe front. Din nefericire, Ahmed Bey nu și-a văzut finalizate strădaniile: el s-a stins din viață, pe 30 mai 1855, la doar 48 de ani. A urmat la tron vărul său, Mohammed Bey (1855-1859). Spirit conservator, refractar la influențele occidentale, noul bey viza retragerea trupelor din Crimeea. Totuși, la insistențele anturajului, el a cedat, suplimentând efectivele cu încă 1.783 de oameni: 900 de infanteriști, 688 soldați de cavalerie și 205 artileriști⁷⁶. Numai că, **saga** din SE Europei s-a dovedit „o implicare nefericită și fără glorie”: tunisienii au fost „decimați

⁶⁸ **Ibidem**.

⁶⁹ **Ibidem**, p. 11.

⁷⁰ **Ibidem**.

⁷¹ **Ibidem**, p. 10.

⁷² N. Faucon, **op.cit.**, p. 187.

⁷³ F. Arnoulet, **Les rapports tuniso-ottomans de 1848 à 1881 d'après les documents diplomatiques**, în *Revue de l'Occident musulman et de la Méditerranée*, vol. 47, no. 47, 1988, p. 146.

⁷⁴ A. McGregor, **The Tunisian Army in the Crimean War**, pe www.militaryhistoryonline.com/19thcentury/articles/tunisia-crimea.aspx

⁷⁵ www.globalsecurity.org/military/world/tunisia/husseinids_1.htm

⁷⁶ ...baron d'Estournelles de Constant, **op.cit.**, p. 17 (subsol).

de boli și demoralizați de mizerie”⁷⁷ (jumătate din efective au fost răpuse de holeră). Prețul uman și financiar a depășit putințele Regenței și, „la numai zece ani de la Războiul Crimeei, Tunisia a trecut, fără tranziție, de la bogăție la mizerie”⁷⁸.

Lucruri importante s-au petrecut în cadrul Congresului de pace de la Paris (25 februarie-30 martie 1856), la care au participat și diplomații tunisieni, dar ca membri ai delegației otomane. Plenipotențiarilor occidentali (Europa trăia momentul efemerei „alianțe anglo-franceze”⁷⁹) a căror guverne se considerau salvatoarele Imperiului Otoman, au impus sultanului Abdul Medjid I (1839-1861) o serie de condiții, favorabile modernizării. Astfel, prin „**Islahat fermani**” („**Firmanul de redresare**”), sultanul promitea „consistente reforme” pentru toți supușii săi, „fără deosebire de religie și rasă”⁸⁰ (după cum stipula și **Art. 9 al Actului General** elaborat în capitala Franței). Deși se statua că Marile Puteri nu se pot amesteca «fie colectiv, fie separat în raporturile Majestății Sale Sultanul cu supușii săi, [dar] nici în administrarea internă a imperiului său»⁸¹, totuși formulările **Art. 9** deschideau larg porțile dreptului la ingerință. În consecință, de acum înainte, în Imperiul Otoman, „relațiile dintre stăpânitor și stăpâniți se plasau sub monitorizarea europeană”⁸². Rolul de pionerat avea să revină Regenței Tunisului care, încurajată de anglo-francezi, a dat tonul reformelor din Imperiu.

După cum am văzut mai sus, succesorul lui Ahmed Bey, Mohammed, „nu dorea să-și guverneze poporul în manieră europeană, ci în manieră arabă”⁸³. Totuși, el nu s-a dovedit atât de retrograd pe cât părea. Din contră, încurajat de agentul consular francez Léon Roches (sosit la Tunis în iunie 1855), Mohammed Bey a înfăptuit o reformă de substanță, ce a conferit „o strălucire excepțională”⁸⁴ scurtei sale domnii. Este vorba de **Pactul Fundamental (Ahd el-Amen)**, promulgat pe 10 septembrie 1857 și care se

⁷⁷ F. Arnoulet, *op.cit.*, p. 146; vezi și baron d’Estrumelles de Constant, *op.cit.*, p. 18; N. Faucon, *op.cit.*, p. 195.

⁷⁸ ...baron d’Estournelles de Constant, *op.cit.*, p. 11 (introducere).

⁷⁹ *Ibidem*, p. 22.

⁸⁰ P. Albin, *Les Grands Traités Politiques, Recueil des principaux textes diplomatiques depuis 1815 jusqu’à nos jours*, Paris, Félix Alcan, 1923, p. 173.

⁸¹ *Ibidem*.

⁸² A. Hourani, *op.cit.*, p. 283.

⁸³ ...baron d’Estournelles de Constant, *op.cit.*, p. 16.

⁸⁴ *Ibidem*.

inspira din **Declarația Drepturilor Omului și ale Cetățeanului**. Structurat în 11 articole, documentul avea la bază ideile de libertate și egalitate religioasă (vezi **Art 1, 3, 4 și 8**)⁸⁵, aplicate atât localnicilor, cât și alogenilor stabiliți în Regență (evrei, britanici, francezi, italieni, maltezi (vezi **Art. 10 și 11**)⁸⁶. Capodoperă a compromisului, actul a fost redactat „în respectul principiilor imuabile ale cultului musulman”⁸⁷, iar „realitățile modelului de tip liberal [erau] interpretate și justificate în termeni islamici”⁸⁸. Așadar, „**usuran**” devenea **progres**, „**choura**” se modela în **democrație parlamentară**, iar „**hourriya**” se transforma în **libertăți politice și individuale**⁸⁹. Datorită spiritului său novator, Pactul Fundamental „angaja Tunisia pe o cale nouă, cea a monarhiei constituționale”⁹⁰.

Mohammed Bey s-a stins din viață în floarea vârstei (tot la 48 de ani), pe 23 septembrie 1859. A urmat la conducerea Regenței fratele său mai tânăr, Mohammed es-Sadok (23 septembrie 1859-27 octombrie 1882). Începuturile domniei sale au fost promițătoare. Continuator al liniei reformiste a predecesorilor săi, es-Sadok s-a distins prin promulgarea, pe 26 aprilie 1861, a „primei constituții din lumea arabo-musulmană”⁹¹ (ce a devansat cu 15 ani legea fundamentală elaborată în capitala Imperiului). Documentul avea ca model Constituția belgiană din 1831 (la fel ca și Constituția românească, promulgată la 1/13 iulie 1866)⁹². Dar, dacă legea fundamentală elaborată la București reprezenta o copie fidelă a celei belgiene, în schimb constituția tunisiană (13 capitole și 114 articole) era adaptată specificului local, nefiind „o imitație servilă”⁹³. Faptul rezultă din principalele sale prevederi. Astfel, **Capitolul I** era consacrat familiei domnitoare: «**Des Princes de la famille husseïnite**» (**Art. 1-8**). Încă de la **Art. 1** se stabilea că «*Sucesiunea este ereditară între prinții din familia*

⁸⁵ Vezi pe larg analiza textului în H. Khadhar, **La Révolution française, le Pact fondamental et la première Constitution tunisienne de 1861**, în *Revue du monde musulman et de la Méditerranée*, vol. 52, no. 52-53, 1989, p. 133-135.

⁸⁶ Vezi textul Pactului Fundamental pe mjp.univ_perp.fr/constit/tu1857.htm

⁸⁷ B. Hibou, *op.cit.*, p. 218.

⁸⁸ *Ibidem*, p. 219.

⁸⁹ *Ibidem*.

⁹⁰ H. Khadhar, *op.cit.*, p. 136.

⁹¹ *Histoire Générale...*, tome VI, p. 509.

⁹² Vezi similitudinile frapante din evoluția celor două țări în V. Cruceanu, **Convergențe româno-tunisienne (1856-1881)**, în *Istorie și Civilizație*, nr. 39, dec. 2012, p. 74-79.

⁹³ B. Hibou, *op.cit.*, p. 220.

*husseinită, în ordinea vârstei, conform regulilor aplicate în Regat»⁹⁴. Formularea consolida o practică specific arabă, ce acorda prioritate fraților conducătorului după care, în aceeași „ordina a vârstei”, urmau copiii lor. De asemenea, utilizarea noțiunii „Regat” nu făcea decât să reafirme statutul cvasiindependent al beyelor de Tunis. Apoi, **Art. 3** întărea o practică medievală: «Șeful statului este, în același timp, șeful familiei domnitoare. El are autoritate deplină asupra prinților și prințeselor ce o compun, în așa fel încât, fără consimțământul său, niciunul dintre ei nu poate dispune de persoana sa, nici de bunurile sale. El are asupra lor autoritatea de părinte, iar ei îi datorează toate avantajele [de care se bucură]»⁹⁵. Totodată, **Art. 4** îi consolida poziția de patriarh, precizând că «[Toți] membrii [familiei husseinite] îi datorează supunere din tată în fiu»⁹⁶.*

Capitolul al II-lea se oprea asupra drepturilor și îndatoririlor beyului: «**Des droits et des devoirs du Chef de l'État**» (**Art. 9-18**). La această secțiune se regăseau atribuțiile beyului: «Șeful statului comandă forțele terestre și maritime, declară război, semnează pacea, întocmește tratate de alianță și comerț» (**Art. 13**)⁹⁷. În continuare se preciza că «Șeful statului alege și numește supușii săi în cele mai înalte funcții ale Regatului și are dreptul să-i demită din funcțiile lor dacă el consideră că este necesar»⁹⁸. Asemenea enunțuri par să perpetueze vechea putere absolutistă a beyelor. Ele erau atenuate de conținutul **Art. 12** ce prevedea că «Șeful statului va conduce afacerile politice ale Regatului cu [largul] concurs al miniștrilor și al Consiliului Suprem [o variantă autohtonă de Parlament – nota ns.]»⁹⁹. Mai mult, **Art. 11** promova principiul responsabilității, conform căruia «Șeful statului este responsabil, pentru toate actele sale, în fața Consiliului Suprem (...)»¹⁰⁰. Și, fapt de neconceput odinioară, **Art. 9** impunea o regulă nouă: «Șeful statului care va încălca cu bună știință legile politice ale Regatului va fi decăzut din drepturile sale [subl.ns.]»¹⁰¹.

Capitolul al III-lea se intitula «**De l'organisation des ministères, du Conseil Suprême et des tribunaux**» (**Art. 19-28**) și stabilea o variantă

⁹⁴ Vezi textul Constituției pe mjp.univ_perp.fr/constit/tu1861.htm

⁹⁵ Ibidem.

⁹⁶ Ibidem.

⁹⁷ Ibidem.

⁹⁸ Ibidem.

⁹⁹ Ibidem.

¹⁰⁰ Ibidem.

¹⁰¹ Ibidem.

tunisiană de separare a puterilor în stat. În acest sens, **Art. 21** legitima existența Consiliului Suprem, considerat un parlament «*însărcinat cu apărarea drepturilor Șefului statului și ale supușilor Statului*»¹⁰². La **Art. 19** se statorna că «*Miniștrii sunt, după Șeful statului, cei dintâi demnitari ai Regenței*», dar cu răspunderi foarte precise: «*Miniștrii exercită conducerea departamentelor [ministerelor – nota ns.] conform ordinelor Șefului atatului și sunt responsabili în fața lui și a Consiliului Suprem*»¹⁰³.

Alte două capitole se aplecau asupra Consiliului Suprem. Astfel, **Capitolul al VI-lea** era intitulat: «**De la composition du Conseil Suprême**» (**Art. 44-59**). Sub acest aspect, **Art. 44** preciza că «*Numărul membrilor Consiliului Suprem nu va fi mai mare de 60*»¹⁰⁴ (cei 60 purtând numele de „consilieri de stat”). Articolul mai reglementa că «*o treime din acest număr provine dintre miniștrii și funcționarii guvernului*», iar «*celelalte două treimi provin din rândul notabililor țării*»¹⁰⁵. **Art. 45** lămurea asupra modului desemnării „consilierilor de stat”: «*Șeful statului va alege pe membrii [Consiliului Suprem] cu ajutorul miniștrilor săi*»¹⁰⁶. Lipsind orice formă de consultare populară, se vede clar că respectivul Consiliu Suprem era doar „o adunare oligarhică”¹⁰⁷ (cu președintele și vicepreședintele numiți de bey!). Rolul exact al acestei adunări se stabilea prin **Capitolul al VII-lea**: «**Des attributions du Conseil Suprême**» (**Art. 60-69**). Prin urmare, **Art. 60** reliefa rolul său de garant al noii ordini sociale: «*Consiliul Suprem este gardianul Pactului Fundamental și al legilor, [dar] și apărătorul drepturilor locuitorilor. El se opune promulgării prevederilor considerate contrare sau care ar aduce atingere principiilor legii, al egalității în fața legii și principiului inamovibilității în magistratură*»¹⁰⁸. Mai departe, **Art. 62** determina cine exercită puterea legislativă: «*Consiliul Suprem poate elabora proiecte de lege de larg interes pentru țară sau pentru guvern. Dacă propunerea este adoptată de Șeful Statului în Consiliu de Miniștri, ea va fi promulgată și va face parte din legile Regatului*»¹⁰⁹. Se constată, din modul de redactare al **Art. 62**, că puterea legislativă era

¹⁰² Ibidem.

¹⁰³ Ibidem.

¹⁰⁴ Ibidem.

¹⁰⁵ Ibidem.

¹⁰⁶ Ibidem.

¹⁰⁷ H. Khadhar, *op.cit.*, p. 136.

¹⁰⁸ www.mjp.univ_perp.fr/constit/tu.1861.htm

¹⁰⁹ Ibidem.

exercitată, în comun, de parlament și bey, dualitate ce se întâlnea în majoritatea regimurilor liberale din epocă.

Deși beyul își păstra o influență politică excepțională, Constituția din 1861 a reprezentat o „experiență fără precedent”¹¹⁰ în istoria Tunisiei și a lumii islamice. Semnificația sa a determinat chiar controverse în rândul istoricilor. În acest sens, Béatrice Hibou are o atitudine circumspectă, considerând că documentul a generat „o evoluție minoră și adesea contrară celei scontate”¹¹¹. Alți autori au o percepție pozitivă. Astfel, remarcabilul tunisolog Victor Silvera apreciază că legea fundamentală din 1861 a marcat „transformarea monarhiei absolutiste în monarhie liberală”¹¹². La rândul său, mai generoasă în evaluare, Hédia Khadhar opinează că experiența de la 1861 „a angajat Tunisia pe o cale nouă, cea a monarhiei constituționale”¹¹³. Totuși, având în vedere că reforma constituțională era mai degrabă un **act de compromis**, ce reconcilia tradiția conservatoare locală cu spiritul liberal de import, împărtășim punctul de vedere al marelui africanist francez, Robert Cornevin, ce afirma că legea fundamentală din 1861 a introdus doar „o monarhie temperată”¹¹⁴. Din nefericire, prima constituție din lumea arabo-musulmană a avut o viață foarte scurtă. Suficient, totuși, pentru ca spiritul său să guverneze o fecundă mișcare de idei „ce va inspira mai multe generații de tunisieni”¹¹⁵, până la emanciparea deplină.

¹¹⁰ R. Cornevin, *op.cit.*, tome II, p. 422.

¹¹¹ B. Hibou, *op.cit.*, p. 224.

¹¹² V. Silvera, *op.cit.*, p. 369.

¹¹³ H. Khadhar, *op.cit.*, p. 136; *The Cambridge History...*, vol. 5, p. 121; vezi și *Une longue histoire*, în *Afrique-Asie*, no 43, juin 2009, p. 52.

¹¹⁴ R. Cornevin, *op.cit.*, tome II, p. 422.

¹¹⁵ H. Khadhar, *op.cit.*, p. 136; *Une longue...*, p. 52.